

Bilim Etiği, Sınırlılıklar ve Ötesi

Murat ÖZDEMİR*

Öz

Bu çalışma bilim etiğinin ne olduğunu göstermeye çalışmakta, alan yazında bilim etiğine yaklaşımları ortaya koymakta, bilim etiğinin sınırlarını genişletme noktasında önerilerde bulunmaktadır. Neoliberal politikalar neticesinde bilim alanının piyasa çıkarları ve ideolojisiyle kuşatılması bilim etiğinin önemini daha önemli hale getirmiştir. Lakin alan yazında bilim etiği, araştırma ve yayın etiği bağlamıyla dar kapsamda ele alınmakta ve yapısal koşullar göz ardı edilmektedir. Oysaki yapısal koşulların baskısı bilim insanının bilimsel faaliyetini belirlemede ana etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede çalışma bilim etiğinin sınırlarının ne olması gerektiği savıyla alan yazından yola çıkarak bilim etiğinin sınırlarını daha geniş bir ölçekte ele almaktadır.

Anahtar Sözcükler: Bilim Etiği, Etik, Deontoloji, Teleontoloji.

*Arş. Gör, Ankara Bilim Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0371-9128>, E-mail: murat.ozdemir@ankarabilim.edu.tr

ÖZDEMİR, Murat (2023). Bilim Etiği, Sınırlılıklar ve Ötesi. *Akademik Açı*, 3(1), s. 101-122

Science Ethics, Limitations and Beyond

Abstract

This study tries to show what science ethics is, presents approaches to science ethics in the literature, and makes suggestions to expand the boundaries of science ethics. As a result of neoliberal policies, the siege of the field of science with market interests and ideology has made the importance of science ethics more important. However, in the literature, science ethics is handled in a narrow context with the context of research and publication ethics and structural conditions are ignored. However, the pressure of structural conditions is the main factor in determining the scientific activity of the scientist. In this context, the study deals with the limits of science ethics on a larger scale, starting from the literature with the argument of what the boundaries of science ethics should be.

Keywords: Science Ethic, Ethic, Deontology, Teleontology.

Giriş

Bu bildiri “bilim etiği” literatürü üzerinden tartışma konusu olan araştırma ve yayın etiği çalışmalarına katkı sağlama adına bilim etiğinin sınırlarını tartışmaya açmaktadır. Bilim etiği tartışmalarının çoğunlukla araştırma ve yayın etiği ekseninde ele alınması, bilim alanının gittikçe neoliberal politikalar ile piyasayla bütünleşmesi gerçekliğini gözardı etmektedir. Dolayısıyla bilim etiği tartışmalarına yeni bir perspektif kazandırmayı amaç edinen bu çalışma bilim etiği tartışmalarını bilimin içinde bulunduğu ekonomi politik yapısal bağlam ekseninde ele almaktadır.

Bilimin tarihsel izlek içinde kendini teolojik öğretilere karşı egemen kılması ile başlayan dışsal dünyanın işleyiş mekanizmasını metafizik öğretinin dışında rasyonel aklın etrafında anlama gayreti kendine özgü kültürü, değeri de zaman içinde inşa ederek “bilim etiği”nin sınırlarını oluşturmaya çalışmıştır. Günümüzde etik çok sık kullanılan bir kavram olmasına karşın kullanımında belirli karmaşıklıklar taşımaktadır. Kuçuradi'nin (2003) tespitiyle, etik, ahlak ve meslek etiği kavramları birbirleri yerine çok sıkça kullanılmakla beraber bu kavramlar kökensel olarak farklıdır ve kullanımlarının yetersizliği nedeniyle de yanlış anlaşılmalara neden olmaktadır. Ahlak, toplumsal değer ve normları ifade etmesi bağlamıyla zaman ve mekanın şartlarına göre doğru ve yanlış üzerindeki ortak paydayı ifade eder. Kısaca ahlak, toplumsalın şartlarına göre şekil alan ve değişime açık olan normatif öğretilerdir. Etik ise felsefenin yaklaşık 2500 yıllık bir problematiği olarak vardır ve Aristoteles'in (2014) “iyi ve erdemli yaşama”nın

ereği üzerine yazdığı Nikomakhos'a Etik kitabından günümüze değin bir problematiği ifade etmektedir. Meslek etiği ise bir mesleği icra edenlerin eylemleri üzerine eğilen, toplumsal ahlakın verilerinden ve etik felsefesinin kavramlarından istifade eden bir alanı işaret etmektedir. “Meslek mensupları bir olayın çözümünde mesleki yargılarını ortaya koyarak karar verme aşamalarında olduklarında, doğru ve yanlışların ya da neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirleyen standartlar meslek etiği tarafından oluşturulmuştur” (Akdoğan, 2005, s. 295). Her ne kadar meslek etiği, bir meslek örgütü mensuplarının eylemlerini belirleme noktasında doğru ve yanlışların sınırlarını çerçevelese de Pierre Bourdieu’nün tespitiyle de meslek etik kodlar toplumsal alanda farklı grupların kültürel sermayesini egemen kılma amacına da hizmet edebilmektedir. Bourdieu açısından belirli meslek grupları toplumsal sınıf oluşturma, kültürel sermayesini egemen kılma adına kendine has etik kodlar ve jargon geliştirerek farklı grupların ve bireylerin kendi kültürel sahalarına girmelerini engellemektedir. Özellikle Bourdieu’ye göre hukuk ve tıp alanı kullandığı mesleki jargon kodu ile kendine bir katman oluşturarak mesleki bir güç yaratma amacı taşımaktadır (Bourdieu, 2015). Bu bakımdan meslek etiği üzerine eğildiğimizde Bourdieu’nun bu tespitini akılda tutmak yararlı olacaktır.

Yazılı kaynaklar bağlamıyla Aristoteles’ten günümüze yüzyıllardır insanlık erdem, fazilet gibi değerlerin peşinden gitmiş, yaşamın ahlaki boyutunu anlamaya çalışmıştır. Özellikle postmodern anlayışla beraber modern değerlerin zemin kaybına uğraması, iyi ve doğrunun aşınması etik üzerine tartışmaları arttırmış ve etik alandaki yoğunlaşmayı hızlandırmıştır.

“Etik”le ilgili gördüğümüz yeni bir gelişme de, bütün kültürlerle saygı talebinin ve postmodernizmin norm sorunlarına relativist yaklaşımının -“her şey olur” (anything goes) ilkesinin- yarattığı kargaşa karşısında, bazı çevrelerde “evrensel bir etik” veya “evrenselleştirilebilir bir etik” ya da “global bir etik” geliştirme girişimleridir” (Kuçuradi, 2003, s. 7). Bu bakımdan günümüzde etik sözcüğü, özel, kamusal ve meslek yaşamımızda sıkça karşılaştığımız bir kavram olarak belirmektedir.

Johnson ve Reath (2004) gibi yazarlara göre; ahlak, Latince kökenli “morality” teriminden gelen anlamıyla, insanların birbirleriyle veya devletle olan ilişkilerinde kendilerinden yapmaları istenen ve bu nedenle toplum düzeninin sağlanmasında önemli bir rolü olan kurallar ve normlar bütünüdür (Demir, 2020, s. 66). Ahlak Latince olmasına karşın etik Yunanca kökenli bir kelimedir ve “prensip”, “karakter” anlamına gelen “etikhos” kelimesinden gelmektedir (Demir, 2020, s. 66). Etik’ sözcüğü bazen ahlâk anlamında, yani; belirli bir grupta, belirli bir zamanda, kişilerin birbirleriyle ilişkilerinde değerlendirmelerini ve eylemlerini belirlemeleri beklenen değerlendirme ve davranış normları sistemleri anlamında kullanılıyor (Kuçuradi, 2003, s. 8). Oysa etik, felsefenin temel bir problematiği olarak genel geçer evrensel iyiyi ve doğruyu belirleme amacı taşımaktadır. Dolayısıyla etik, ahlak ve meslek etiğinin ne olduğu üzerine dile getirilen yargılar bu kavramları ayrı düşünmeyi ve birbirleriyle olan ilişkisini ele almayı zorunlu kılmaktadır.

Deontoloji ve Teleontoloji Olarak Etik Felsefesi

Etik anlayış toplumsal birlikteliğin eylem pratiğini ifade eder. Kısaca bireylerin birbirleriyle yaşamının niteliğini ele alır ve iyi yaşamın nasıl sağlanacağı hususunda felsefi öğretiyi aşılamaaya çalışır. Bu bakımdan insan eylemlerinin amacı, moral değerlerinin yükümlülüğü, vicdan, ödev ve sorumluluk etik felsefesinin konusunu kapsar. “Raphaello Sanzio'nun ünlü "Atina Okulu" tablosunda en ortada iki kişi vardır. Bu kişiler, oldukça hararetle bir tartışma yürütmekte iken etraftaki izleyiciler de onları büyük bir dikkatle dinlemektedirler. Kişilerden birinin elinde Timaios, diğerinin elinde ise Nikomakhos'a Etik metni vardır. Bu metinlerin seçilme nedeni elbette rastlantısal değildir. Timaios'u elinde tutan kişi gökyüzünü işaret ederken, Nikomakhos'a Etik metnini elinde tutan kişi ise yeri gösterir. Şüphesiz Timaios Platon'un, Nikomakhos'a Etik ise Aristoteles'in elindedir” (Baştürk, 2019, s. 23). Platon ve Aristoteles'ten günümüze etik problematiğinin kökeni aşkın ve içkin bağlamda tanımlama noktası iki farklı yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Aristoteles'in açtığı hat üzerinden ilerleyen etik anlayış teleolojik (erekselci) bağlamıyla eylemin sonucuna odaklanmakta, iyi yaşam ve eylem nedir? sorusunu mutluluk, haz, insanın gelişimi ve ereksel potansiyelini gerçekleştirmeye dayandırır. Bu bakımdan teleolojik etik anlayışına göre, etik eylemin niteliğini belirleyen ortaya çıkardığı sonucun varlığıdır. Dolayısıyla teleolojik etik anlayışı mutluluğu ve iyiliği tanımlayan bir dil olmanın ötesinde eylemin sonuçlarına odaklanmaktadır. “Teleolojik kuramlar, bireyin eylemlerinin sonuçları üzerine odaklanır. Yani bir eylemin iyiliğini veya kötülüğünü, doğruluğunu veya yanlışlığını eylemin sonuçları gösterir. Teleolojik yaklaşıma göre “iyi” demek, en çok sayıda insana, en fazla iyiliği

getirmek demektir. Kısacası teleoloji; bir davranış ve kararın eylem ve sonuçlarının ahlak kurallarına uygunluk derecesini değerlendirmeyi ifade eder” (Usta, 2010, s. 43).

Platoncu hattan ilerleyen etik anlayış ise insan eylemlerinin aşkın mefhumuna odaklanır ve Kant ile kuramsal bir boyut kazanır. “Kant’a göre, ahlakın temel kaynağı bireyin yine kendisidir. İnsanın doğasına dayanan ahlak, iç kaynaklıdır. Bu kaynak kültür ve ırk farkına bakılmaksızın, akıl sahibi olmaları sebebiyle tüm insanlarda aynıdır. İç kaynağın ilkeleri hiçbir kültürün veya dinin tekelinde değildir. Bu yüzden ki her toplumda erdemli davranış ve erdemli insan görmek mümkündür. Buna doğal ahlak adı verilir” (Akt. Usta, 2010, s. 42). Kant’ın bu yaklaşımı eylemin sonucuna değil eylemin nedenine odaklanır. Eylemin nedeni, ödev, yükümlülük ve vicdan anlayışıdır. Deontoloji olarak ifade edilen bu etik anlayışta, “ödev, ilke, irade, yükümlülük, yasa ve kural gibi kavramlar deontolojik yaklaşımın anahtar kavramlarıdır” (Usta, 2010, s. 44). Deontolojist açısından bakıldığında, doğru olan eylem, iyi olan eylemden bağımsızdır; oysa teleolojist açısından bakıldığında doğru olan eylem, iyiliği maksimize ediyorsa iyi bir eylemdir. Deontolojist, ahlaki davranışı, haklı nedenlerine dayalı olarak değerlendirirken; teleolojist ahlaki davranışı sonuçlarına göre yargılar (Usta, 2010, s. 44)

Meslek Etiği Olarak Bilim Etiği

Birçok meslek grubu gibi bilimsel alanında etik kodları bulunmakta ve bu kodlar üzerine yoğun çalışmalar yapılarak alanın meslek etik yasaları oluşturulmaya çalışılmaktadır. Her ne kadar modern üniversitenin kökleri olan 19. yüzyıldan günümüze değin bilimsel alanda çalışanlara yönelik tavsiye niteliğinde etik hassasiyetler dile getirilmiş olsa da 1970'ler sonrası meslek grupları arasındaki kurumsallaşma aklı bilim etiğinin daha sistematik hale gelmesine yol açmıştır. Modern dönemde kendi içinde bir amaç olan bilimsel araştırmanın seyrinin neoliberal politikalar ile yeni bir yöne evrilmesi bilim etiği üzerine yoğunlaşmayı zorunlu kılmıştır. Bilimsel alanın modern dönemde üniversite ile özdeşleşmesi post modern dönemde bu anlayışı üniversitenin dışına taşımış ve üniversitenin şirketleşmesi, akademik alanda rekabet, akademik özneler üzerindeki uygulanan performans baskısı, neoliberal politikalar ile insan sermayesinin ön plana çıkması ve rekabetçi kültürün insan ontolojisi üzerindeki etkisi bilimsel alanda etik kodların varlığını daha zorunlu hale getirmiştir.

Modern dönemde Alman üniversitelerinin modeli dünya ölçeğinde uygulanan bir politikaydı. 1800'lerde Berlin üniversitesinin kuruluşu ile başlayan modern üniversitenin varlığı bilim ve araştırmaya dayanmaktaydı ve bilimsel araştırmanın gayesi "bilginin kendi başına bir amaç olduğu" (Pelikan, 2015, s. 25) vurgusuydu. Kısaca araştırma peşinde koşan bilim insanı için amaç hakikati ortaya çıkarmaktı. Bu bakımdan modern dönemde daha özgür, özerk olarak faaliyet gösteren üniversite ve akademisyenlerin varlığı neoliberal politikalar neticesinde aşındı ve bilimsel alanda geleneksel değerlerin

zayıflamasına neden oldu. Artık üniversiteler ve bilimsel alanın öznelere olan akademisyenler piyasa ideolojisi ile hareket etmek zorundadır. Bu bakımından alanla ilgili meslek etik kodların gittikçe artması şaşırtıcı değildir.

Bilim Etiği bağlamında Türkçe yazın oldukça sınırlı görünmektedir. Örneğin dergipark sitesinde anahtar kelime olarak “bilim etiği” ile arama sonucu 22 makale görünmektedir. Bu da bilim etiği alan yazımında Türkçe kaynakların ne kadar sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Emiroğlu’na göre (2005) “bilim etiği, bilimsel üretimde bulunan bilim insanının, bu eylemde göstermesi gereken davranış biçimlerini ele almaktadır. Bilim etiği, kuşkusuz bu üretim sürecinde yer alan bilimsel araştırma etiğini ve yayın etiğini kapsamaktadır” (s. 5). Yalnız bilim etiğini araştırma ve yayın etiğinin ötesinde düşünmek gerekmektedir. Neticede bilimsel alan sadece araştırma ve yayın alanını kapsamamaktadır. Bunların yanında eğitim alanını da içinde barındırmaktadır. Bu bakımdan bilim etiğinin alanını genişletmede Weber önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Weber’in sosyoloji yazılarında “meslek olarak bilim” başlığı altında dile getirdiği düşünceler, bilim insanının mesleğini icra ederken uyması gereken kuralları içermektedir. Weber açısından bilim insanı aynı zamanda bir öğretmendir ve mesleğini icra ederken işin öğretmen yönü de ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla Weber açısından bilim insanı öğretici yönünü sergilerken kişisel değer ve normlardan arınmalı, bir peygamber ya da demagog gibi hareket etmekten kaçınmalı, lider pozisyonundan kendini kurtarmalı ve bir rehber vaziyetiyle bilgiyi öğrencilere vermelidir (Weber, 2021). Bir üniversite hocasının görevinin ne olduğu bilimsel olarak gösterilemez. Hocadan talep edilebilecek tek şey, olguları belirtmek,

matematikselsel ya da mantıksal ilişkileri kurmak ve kültürel değerlerin iç yapılarını çözümlmek ile kültürün ya da tek tek kültür öğelerinin değerine ilişkin sorulara ve kişinin kültürel ve siyasal topluluklarda nasıl hareket etmesi gerektiği sorusuna yanıt vermenin apayrı şeyler olduğunu görecektir entelektüel dürüstlüğe sahip olmasıdır (Weber, 2021, s. 142). Diğer taraftan ise Pierre Bourdieu (2019) Akademik Aklın Eleştirisi kitabında bilginin üretim koşullarına eğilirken, bilgi-özne ilişkisini tarihsel ve sınıfsal bağlamıyla analiz eder. Bourdieu'ya göre bilginin üretilmesinde özne daima fail değildir. Öznenin tarihsel arka planı bilginin üretilmesinde belirleyicidir. Bu bakımdan bilginin üretilme sürecini öznenin tarihselliğinden bağımsız düşünmemiz mümkün değildir. Bourdieu'nun bu yaklaşımı Weber'in düşüncesini daha geniş bağlamda düşünmemize olanak tanımaktadır. Dolayısıyla bilim etiği tartışmalarına katkı bağlamında bilimsel araştırmayı yapan öznenin tarihselliği ön plana çıkmaktadır. Sonuç olarak bilim insanının içinde bulunduğu yapısal alanın niteliği bilim üretim sürecini de doğru orantılı olarak belirlemede, meslek etik kodların üretilmesinde belirleyici olmaktadır. Örneğin düşünce ve ifade özgürlüğünün kısıtlı olduğu alanlarda bilimin özgürce yapılması daha zordur. Özgür olamama hali doğrudan bilimsel çalışmaları olumsuz etkilemekle beraber meslek etiğinin niteliğine de zarar vermektedir. Bu bakımdan bilim etiği tartışmaları çok yönlü bağlamlarla tartışılmalı ve alanı genişletilmelidir.

Türkçe bilim etiği alan yazın incelendiğinde birbirini tekrarlayan ifadeler ön plana çıkmaktadır. Bilim etiği, araştırma ve yayın etiği bağlamıyla çerçeveslenmekte, bilimsel alanın öğretici yönü olan eğitim alanı bilim etiğinin

dışında düşünölmektedir. Oysa bilimsel alanda eğitimi ve araştırmaı bir bütöün olarak düşünmek yerinde olacaktır. Neticede bilim etiğinin yerleştirilmesi sadece araştırma ve yayın etik kodların belirlenmesi ile yeterli olmayacaktır. Eğitim alanı da bilim etiğı kapsamı içinde ele alınmalıdır.

Araştırma ve Yayın Etiğı Olarak Bilim Etiğı

Bilim etiğinin odak noktası olan araştırma ve yayın etiğı çalışmaları bilim insanına odaklanmakta bilimsel üretimde etik kodları belirleyen diğeri değışkenleri yeteri kadar ele almamaktadır. Genel olarak bilimsel etik aşağıdaki kavramlar etrafında değıerlendirilmektedir:

- Akademik düröüşlük,
- Profesyonel standartlara bağılılık,
- Kurallara uygunluk,
- Açıklık,
- Güvenirlik,
- Başkalarına sayğı,
- Araştırma sonuçlarının yazılımlında, sunumunda ve kamuoyu ile paylaşımında saydamlık,
- Destek tekliflerinin incelenmesinde adalet (İnci, 2015, s. 284).

Bilim etiğı konusunda gerçekteştirilen uluslararası bildirge ve sözleşmeler, İkinci Dünya Savaşı Nazi dönemine dayanmaktadır. Nazi doktorlarının insanlar üzerinde gerçekteştirdiğı aykırı deneyler savaş sonrası Nürnberg Savaş Suçları Mahkemesinde ele alınmıştır. Doktorları yargılayabilmek için araştırma yapılırken uyulması gereken kurallar belirlenmiştir. Böylece 1947

yılında Nürnberg İlkeleri adı verilen ilk etik kurallar bütünü ortaya çıkmıştır. Nürnberg ilkelerinden sonra 1964 yılında Dünya Tıp Derneği tarafından Helsinki Bildirgesi yayınlanmıştır. Bu bildirge belirli zaman aralıklarıyla güncellenerek, günümüzde de etkinliğini sürdürmektedir. Helsinki bildirgesi tıp çalışmalarında uyulması gereken etik kuralları içermektedir. Bildirgede katılımcıların iyilik halinin gözetilmesi, bilimsel yarar ve topluma olan katkılar üzerinde durulmuştur (Akt. Işık Öner & Yıldız , 2019, s. 6). Neticede bilimsel alanların kendi meslek etik kodlarını oluşturma arzusu toplumsal ve evrensel yarar bağlamıyla ön plana çıkmaktadır. Günümüzde bilim alanı kamu yararının ötesinde piyasa baskısı altında kuşatılmış görünmektedir. Artık bilginin kendi için bir amaç olması yeterli görünmemekte, bilimsel çalışmaların değeri piyasada yaratacağı birikim değeri ile ölçülmektedir. Bu bakımdan felsefe gibi alanlar değerden düşürülmekte, maddi getirisi olan teknik alanlar ön plana çıkmaktadır.

Toplumda bilimsel çalışmaların dürüst ve doğru temellere dayandığına, araştırmacıların verileri doğru yöntemlerle topladığına, uygun analitik teknikler kullanıldığına, sonuçların uygun rapor edildiğine, uygun istatistikler kullanıldığına inanılır Araştırma yapan tüm bireylerde, araştırmalarını yürütme ve sunma süreçlerinde var olan akademik dürüstlük standartlarına titizlikle uymaları beklenir (İnci, 2015, s. 284). Bir bilimsel çalışmanın tasarımından yayınlanması sürecine kadar yapılan bilimsel faaliyetlerin bilim etiği ilkelerine uyulması beklenir. Dolayısıyla bilim etiği, araştırmacı ve araştırmacının yayınlarını kontrol eden editör ve yayın kurulu

gibi alanları da kapsamaktadır. Bu bakımdan yayın süreçlerinde bulunan hakemlerin ve ilgili birimlerin de meslek etik kurallarına uyulması beklenir.

Yukarda ifade edildiği gibi bilim etiği genel olarak araştırma ve yayın etiği bağlamıyla ifade edilmektedir. Bilimsel bir yayında bulunması gereken özellikler şöyle sıralanabilir:

1. Yayındaki bilgi doğrudur ve kasıtlı olarak eksik bilgi içermez.
2. Bilgilerin üretimi ve geliştirilmesi aşamalarında “bilim etiğine” uygun davranılır
3. Bilimsel sistematik içinde elde edilen veriler ve bulgular yayınlanabilir
4. Kişisel çıkarlar, kaygılar, politik görüşler ve dini inançlar yayını etkilemez. Yayın tarafsızdır.
5. Yayında yararlanılan bütün kaynaklar atıf yapılarak belirtilir. Yayında herkesin erişemeyeceği, gizliliği olan kaynaklar kullanılmamalıdır
6. Yayındaki bilginin üretilmesinde, derlenmesinde, ölçülmesinde ve yayına hazırlanmasında payı olanların katkıları, yazar olarak ya da teşekkür edilerek belirtilir” (Akt.İnci, 2015, s. 285).

Diğer taraftan akademik yayını kontrol eden ve yayımlamaya izin veren editör, hakem, bilim kurulu gibi üyelerinin de bilim etiği kurallarına uyması gerekmektedir. Bu bakımdan Yüksek Öğretim Kurumu Etik Davranış ilkeleri hakemler ve editörler için rehber niteliğindedir:

Özetle:

- Basılmamasına inandıkları makaleleri iade ederler. Diğerlerini daha iyi değerlendirecek hakem(ler)e gönderirler
- Ret gerekçeleri (derginin konusu ile ilgili olmayışı. Yazılış-İçerik-düzenlemenin uygun olmaması, belirgin hataların bulunması vb.) bildirilirken kırıcı olmayan, küçümsemeyen uygun dil kullanılır
- Araştırma verilerini, yazarın verilerini korumakla yükümlüdür. Gönderilen makaleler ile ilgili gizliliğe özen gösterilir. Gizlilik prensipleri ret veya yayından sonra da sürmelidir
- Makaleyi engellemesi veya yayını geciktirmesi etik dışıdır
- Makaleyi konu ile ilgili çıkar ilişkisi olabilecek (bulunabilecek) hakemlere gönderemez. Hakemlerin tarafsız seçilmesi gerekir.
- Kendi çalışmasında benzerlik var ise değerlendirmeyi yardımcı editöre bırakmalıdır.
- Makale bilgileri editörün veya yakınının çalışmalarında kullanılamaz.
- Hakem belirlemede bilimsel gereklerin dışına çıkamaz, konu ile ilgili hakem belirlemelidir.
- Hakem önerileri isim belirtmeden editör tarafından yazara bildirilir.
- Bilimsel dergiler maddi destek veren kişi ve kurumları açıkça belirtmelidir.
- Hakemlerce ret edilen makale iade edilir, yazışmaların kopyası dışında hiçbir şey saklanmamalıdır (Hakem raporları en az 5 yıl saklanır).
- Dergide yer alan yanlışları, yanlışlanmış her türlü etik dışı çalışmayı yayın yoluyla düzeltir (Yükseköğretim, 2021)

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) de etik dışı davranışlara yol açan sebepleri aşağıda sıralamıştır:

- Bilimsel araştırmaların başında araştırma etiği, bilimsel araştırma eğitimi ve disiplininin verilmemesi,
- Bilim çevreleri ve toplum tarafından kabul görölme ve yükselme hırsı bireyleri etik dışı davranışlara sürüklemektedir. Bireylerde bilim kólütürü ve ahlakının gelişmemesi bu durumu kolaylaştırmaktadır. Bu durum aynı zamanda bireyin kişisel ve psikolojik sorunlarından da kaynaklanmaktadır,
- Çok sayıda yayının bilimsel saygınlığı arttıracadı düşünceci,
- Parasal destek alan kurum ve kuruluşların desteği yitirmemek için hızla çalışma gerçekleştirilmesi bir diğer etik dışı davranış nedenidir (Işık Öner & Yıldız , 2019, s. 10).

Bilimsel araştırmaların niteliği bir yönüyle de araştırmanın gerçekteği ülkeyi de temsil etmektedir. Dolayısıyla bilim etiğine uygun olmayan çalışmaları yapılması ülkelerin bilime olan saygısını da zedelemektedir. Eğer bir ülkede bilim etiğine aykırı bilimsel çalışmaları yapılıyorsa o ülkenin bilimsel çalışmalarının saygınlığının azalmasına yol açacaktır. Dolayısıyla etik dışı davranışların önüne geçilmesi için yaptırım gücü yüksek olan önlemlerin alınması gerekmektedir.

Bilim Etiği'nin Sınırlarını Genişletmek

Bugün içinde yaşadığımız zaman, birçok alanda olduğu gibi bilim alanında da etik kaygıları gündeme getirmektedir. Piyasa ekonomisinin egemenliğinin yarattığı ekonomi politik dönüşüm fen ve sosyal bilimlerde uygulama ve araştırma süreçlerinde değer sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu

bakımdan araştırma sürecinin tasarlanması, veri toplama, çözümlene, deney, denek seçimi aşamalarında ne gibi ölçüt ve sınırların kullanılacağı belirlenmesini zorunlu hale getirmektedir. Özellikle akademik ve bilimsel çalışmalarda şirket finansmanın yükselişi, gen teknolojileri, klonlama gibi çalışmalarda piyasanın belirleyici güç olarak hareket etmesi, bilim, piyasa ve etik arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşmayı zorunlu kılmaktadır. Çünkü bilim alanının yansız, evrensel ve kamu yararı bağlamıyla hareket ettiğine inanılan tarihsel misyonu günümüz için pek olası görünmemektedir. Bilimin nesnel, tarafsız olduğu ve buna bağlı olarak da etik kurallara riayet ettiği inancı çağdaş kapitalizmin üretim koşullarında sanıldığı gibi işlememektedir. Çünkü sermayenin ana merkezi olarak faaliyet gösteren bilimsel araştırma merkezleri, üniversiteler, ar-ge kuruluşlarının ana motivasyonu evrensel yarar yerine endüstri ve şirket yararı bağlamıyla hareket ekmekte, bu birikim aklı da belirli etik sorunları ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla bilimsel alanın kamusal misyonunu kapitalist üretim ilişkilerine karşı korumu ve bilimsel alandaki faaliyetleri evrensel çıkar adına güçlendirme etik bir sorunsal olarak ortaya çıkmaktadır. Bugün her ne kadar bilimler alanı özellikle de fen bilimler piyasanın egemenliği doğrultusunda hareket ediyor gibi görünse de bilim etiği bu aşınmaya karşı bir direnç olarak düşünülebilir.

Bilim etiğini bilimsel çalışma ve yayın alanının ötesinde düşünmek gerekmektedir. Bilindiği gibi yapısal koşullar insan faaliyetleri üzerinde belirleyici bir konumdadır. Dolayısıyla bilim etiğinin kurumsallaşması sadece bilim insanına belirli etik kodları içselleştirmesi ile gerçekleşecek gözüyle bakmak gerçeğin farklı boyutlarını görmemizi engelleyebilir. Çünkü

neoliberal kuşatma, belirli durumlarda bilim insanını bilim etiğini ihlal etmesini neden olmaktadır. Nihayetinde bilim insanları da yaşamlarını idame ettirme noktasında egemen yapıların varlığından bağımsız hareket edememektedir. Neticede bilim insanı yapısal gerçekliğin ideolojisi ile hareket etmeye zorlanmaktadır. Üniversitelerin Fordist üretimden post Fordist üretim sürecine geçişi, bilim insanlarının çalışma ve araştırma koşullarını değiştirmiş, bilgi peşinde koşan bilim insanı yerine piyasa alanında değer oluşturacak bilim insanı tercih edilir hale gelmiştir. Bu bakımdan her ne kadar bilim etiği araştırma ve yayın etiği bağlamıyla ele alınsa da sorunun kaynağı daha derindir. Artık bilim insanını araştırma sürecinde motivasyona sevk eden geleneksel bilim aşkı zayıflamış, pazarın disipline edici performans baskısı egemen olmaya başlamıştır. Bu bakımdan rekabet sürecinde olan bilim insanı, etik ihlal yapmaya zorlanmakta ve değişen şartlara uyum sağlama noktasında bir şirket çalışanı gibi piyasanın çıkarlarına hizmet etmektedir.

Her ne kadar neoliberal aklın ereklerine uyumlanan bilim insanının varlığı eleştiriliyor olsa da (Nalbantoğlu, 2009) sorunun asıl kaynağı yapısal dönüşümlerin ortaya çıkardığı kuşatılmışlık halidir. Dolayısıyla faydacı, rekabetçi bilim insanı tipolojisinin ortaya çıkması bir yönüyle eleştirilse de bu tipolojileri meydana getiren yapısal süreçler göz ardı edilmemelidir. Şöyle ki bilimsel çalışmalarda etik ihlallerin artması, sadece bilim insanına yönelik etik çalışmaları ortaya koymakla azalmaz, sorunun asıl kaynağı bilim insanlarının asıl işlevlerinden uzaklaştırılmaları, piyasada hizmet gören bir iş gücüne indirgenmeleridir. Bilim insanın giderek daha fazla şirket aklına ve finansmanına tabi kılınması, güvencesizlik koşulları bilim insanını etik

kaygılardan uzaklaştırmaktadır. Bilim insanının özerkliğinin aşınması, bilginin piyasaya eklenmesi, istihdam güvencesinin azalması, kendini geliştirme ve yükseltme koşullarının daralması, temsil hakkının neredeyse tamamen ortadan kalkması bilim insanını etik kaygılardan uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle bilim etiğine yönelik çalışmaların kuramsal arka planı daha geniş bir sistem ve eleştiri içinden ele alınmalıdır. Sonuçta bugün bilgi, birikim, sermaye ilişkisi kamu yararının önüne geçmiş ve bilim insanı da bu mekanizmanın içinde araçsal bir konuma indirgenmiştir. “Değersizleştirme mantığı yaşamın tüm alanlarının piyasa kurallarına tabi hale getirildiği neoliberal süreçte, emeğin metalaşmasının ve buna bağlı olarak esnekleşme adını altında güvencesizleştirilmesinin ussal çerçevesini oluşturur” (Vatansever & Gezici Yalçın, 2016, s. 108). İşten çıkarma, sürekli işsizlik tehlikesi, gelir güvencesizliği performans baskısı gibi etmenler bilim insanını etik kodları ihlal etmeye zorlamaktadır. Bu bakımdan bilim insanının çalışma şartları etik kodların uygulanabilirliğine zemin teşkil edecek şekilde düzenlenmelidir. Okçabol açısından neoliberal aklın üniversiteleri istila etmesi ile geleneksel akademik anlayış ve çalışma ahlakı yerinden edinmiş, bilim etiğine uymayan bir düzen ortaya çıkmıştır:

Yükselmelerde, bilgi, ehliyet ile liyakat değil, başka kriterler geçerli hale gelmiştir. Akademik unvan ve makamlar tahrip edilmiş ve sulandırılmıştır. Öğretimin bilimselliği, ücret yarışı içinde ansiklopedik bilgi aktarımına dönüştürülmüştür. İhtisasa saygı yok edilmiştir. Bilimsel ahlak sıfırlanmıştır. Hayali yayın geçerlilik kazanmıştır. Her türlü akademik hayatta da köşe dönme ön plana çıkarılmıştır, böyleleri en geçerli matah olmuşlardır;

katılımcılık cezalandırılmış bir şey yapmama ve mutuluk ödüllendirilmiştir (2007, s. 133).

Okçabol'un tespiti günümüz Türkiye'deki akademik ve bilim alanını tariflemeye özet niteliğindedir. Yaşanan gerçekliğin bu şekli doğrudan bilim etiğinin sık sık ihlal edilmesine de yol açacaktır. Dolayısıyla bilim etiğinin uygulanmasının sorumluluğu bir yönüyle bilim insanlarını kapsıyor olsa da diğer bir yönü ise sistemsel bozukluklarla ilişkilidir. Bu bakımdan bilim etiğinin uygulanmasında sadece bilim insanını sorumlu tutmak yeterli olmayacaktır. "Türkiye'de üniversitelerin iş dünyasıyla ilişkisinin artışında, üniversite sanayi bütünleşmesinde, daha genel olarak girişimci üniversite modeline geçişte, verilen servislerin, yapılan araştırmaların türü ve kalitesi, üniversiteye öğretim üyesinin ayıracağı zaman, kurulan dış ilişkilerde üniversitenin saygınlığının kötüye kullanıl-maması vb. konularda etik normlar geliştirilmemiştir. Bu da üniversitenin çözülmesine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır" (Tekeli, 2011, s. 169).

Modernite düşüncesinin serpilmesinde, sivil hakların yaygınlaştırılmasında, eleştiri kültürü ve kamu bilincinin güçlenmesinde tarihsel bir misyon üstlenen bilim alanı gittikçe şirket dünyası ile bütünleşmekte ve bu değerler aşınmaktadır. Dolayısıyla bilim etiği bu hassasiyetleri de göz önünü alarak hareket etmelidir. Bilim etiği, araştırma ve yayın etiğinin ötesinde kapsamına yapısal koşulları, çalışma koşullarını, özerlik, istihdam güvencesini de dahil etmelidir. Neticede bilim etiğinin

uygulanması salt bilim insanının etik anlayışıyla mümkün değildir, yapısal koşullar da bilim etiğinin niteliğini belirlemektedir.

Kaynakça

- Akdoğan, H. (2005). Muhasebe Meslek Etiğinde Teleolojik ve Deontolojik Yaklaşımların Karşılaştırılmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 295-300.
- Aristoteles. (2014). *Nikomakhos' a Etik*. (Z. Özcan, Çev.) İstanbul: Sentez Yayınları.
- Baştürk, E. (2019). *Biyonoetika'nın Doğuşu*. Ankara: Phoenix.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım, Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. (D. Fırat Şannan, & A. Berkurt, Çev.) İstanbul: Heretik.
- Bourdieu, P. (2019). *Akademik Aklın Eleştirisi*. (B. Yalım, Çev.) İstanbul: Metis.
- Demir, G. (2020). AKADEMİSYENLİK MESLEĞİNDE ETİK KOD ARAYIŞI. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 65-80.
- Emiroğlu, O. (2005). Bilim Etiği ve Sorumluluklar. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 5-25.
- İnci, O. (2015). Bilimsel Yayın Etiği. *Türk Kütüphaneciliği*, 282-295.
- Işık Öner, A., & Yıldız, K. (2019). Bilimsel Araştırmalarda Etik Dışı Davranışların Nedenleri ve Çözüm Önerileri. *İstanbul Zaim Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 1-14.
- Kuçuradi, İ. (2003). Etik ve "Etikler". *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 7-9.
- Nalbantoğlu, H. (2009). *Arayışlar, Bilim, Kültür, Üniversite*. İstanbul: İletişim.
- Okçabol, R. (2007). *Yükseköğretim Sistemimiz*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Pelikan, J. (2015). *Üniversite Fikri*. (C. Orhan, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011). *Türkiye İçin Eğitim Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Usta, A. (2010). Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetiminde Etik ve Ahlak.
- Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,, 39-50.
- Vatansever, A., & Gezici Yalçın, M. (2016). *Ne Ders Olsa Veririz*. İstanbul: İletişim.
- Weber, M. (2021). *Sosyoloji Yazıları*. (T. Parla, Çev.) İstanbul: Metis.

Yükseköğretim. (2021, 6 15). *yükseköğretim kurumları etik davranış ilkeleri*.

Yükseköğretim Kurumu:

<https://kurul.odu.edu.tr/files/other/UniversitesYasamiEtikK/akademik-etik-ilkeler.pdf> adresinden alındı